

Лаппо В. В.

УДК 81'282.2 (398.; 82)

ВЖИВАННЯ ГУЦУЛЬСЬКОГО ДІАЛЕКТУ В ДИТЯЧІЙ ЕТНОГРАФІЇ ТА ДИТЯЧІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті проаналізовано провідні педагогічні аспекти творів з відображенням етнокультурної самобутності Гуцульщини. Зміст охоплює низку фрагментів текстів, які засвідчують педагогічний імператив гуцульської етнокультури. Автор доводить, що фольклор і художня література з вживанням гуцульського діалекту має значний виховний потенціал вартий оптимізації в сучасному освітньому просторі.

Ключові слова: фольклор, художня література, педагогічний потенціал, гуцульська етнокультура, гуцульський діалект.

Гуцульщина – край дивовижної краси, щиросердних й гостинних людей, різнобарвного мистецтва, здавна зачаровував усіх, хто відвідував Карпатські гори. Тому не дивно, що видатні діячі української культури і науки звеличували красу гуцульської природи й захоплювались самобутністю гуцульської етноспільноти. У своїх етнографічних звітах (а згодом і літературних творах) знавці карпатського краю почали звертатись дитячого фольклору та змальовувати повсякденне життя маленьких мешканців Карпат.

Свої світоглядні погляди, морально-етичні норми, художньо-естетичні смаки мешканців карпатського краю створювали та вдосконалювали упродовж багатьох століть. Провідними з-поміж них виступали повага та любов до вільної праці, утвердження ідеалів добра та краси, знання свого родоводу, високих рис громадянства. Водночас нещадно засуджувалися негативні якості людей. Усталеними чинниками виховання, що здавна практикувались у гуцульських родинах, були: поведінка та вчинки батьків, їх мова, праця, а також фольклор, народні звичаї, вірування, мистецтво, ремесла, промисли тощо.

З-поміж провідних завдань сімейного виховання народна педагогіка визначальну роль надавала трудовому вихованню – першооснові життя суспільства. Тому про добре вихованого гуцулика чи гуцулочку казали “газдівська дитина”, визначаючи при цьому, що потреба й уміння працювати – це те найкраще і найцінніше, що можуть залишити батьки своїм дітям. Трудове виховання становить стрижень гуцульської народної педагогіки: Навіть народження дитини сприймалося горянами як прихід на світ нового трудівника чи трудівниці. Тож найперші магичні дії, коли дитина побачила світ, були спрямовані на те, щоб прищепити їй працелюбність. Зав’язуючи пуповину хлопцеві, баба-повитуха бажала, щоб той «вмів дрова рубати і файно різьбити, а дівчинці – аби хліб вміла випікати, ткати й вишивати» [1, с.155].

У колискових піснях якнайкраще виявляється одвічна народна мудрість про необхідність раннього виховання. Отож вже з колискового віку дитині прищеплювали любов до пісні, до уснопоетичної творчості, адже в них відбито постійні прагнення народу до всього найкращого. До того ж народна творчість, поєднуючись з дитячою психологією, з дитячим світом вчить мріяти, оптимістично сприймати дійсність, бачити добро і зло, естетично виховує, повідомляючи знання про довкілля. Матері-гуцулки, заколискуючи дитину, співали колискові-коломийки. Наведемо кілька зразків старовинних гуцульських колискових, які зібрав й записав учитель із Соколівки Косівського району Івано-Франківської області І. Ю. Мисюк:

Колисочко яворова, колисочко з дуба,
Колишетси в колисочці дитинонька люба.
Колисочко яворова, колисочко з горіха,
В колисочці колишетси мамчина потіха.
І покладу колисочку в саду на сливочку,
Буде вітер повівати, колиску хитати,
Буде моїй дитиноньці веселенько спати.
Колишеться колисочка сама яворова,
Колишеться в колисочці дитинка здорова.

Колишеться колисочка – ворізки з паперу,

Колишеться в колисочці маленький ангелик [1, с.169 -171].

Коломийки віддавна були одним з найпопулярніших пісенних жанрів. Повнокровним життям живуть вони й сьогодні. До численних здавна відомих зразків долучаються все нові, створюючи, за висловом І. Франка, величезну панораму народного життя з безліччю живих картин. Червоною ниткою у коломийках простежується патріотична тематика. Горяни ніколи не пропускали нагоди прославити красу природи карпатського краю та висловити щире захоплення веселою гуцульською вдачею, як от:

Нема краю веселого, як та Гуцульщина,

Коломийку заспіває найменша дитина.

Нема краю веселого, як гуцульські села,

Де ідете, там вчуєте пісеньку веселу.

Гори наші, гаї наші, файна полонино,

нема ліпшої від тебе, наша Верховино. [9, с.96].

Гуцули, як і українці загалом, люблять жарт, дотеп, гостре слівце. Тому так багато на Гуцульщині жартівливих коломийок. У них чуємо добродушне кепкування з приводу різних ситуацій, у які потрапляє людина. Часто висміюються вади характеру, вдачі, поведінки, а особливо лінощі, недбальство, хвалькуватість, неохайність. Досить поширені коломийки, де звучить легка насмішка над мешканцями різних населених пунктів. Істотною рисою гуцульських жартівливих коломийок є самоіронія, тобто кепкування з самого себе. Це дуже добре, коли людина не боїться посміятися над власними невдалими вчинками. Нерідко гумор коломийок переростає в сатиру – засудження людей та їх дій, що суперечать народній моралі. За приклад може правити уривок стародавньої жартівливої коломийки записаної на Косівщині:

- Та я була в свої мамки одна одиничька,

Я по воду ни ходила, бо в саду криничька.

Я по воду ни ходила, дривец ни рубала,

Та тільки я в свої мамки гаразду зазнала.

- Не журися, дівчинонько, лиш іди за мене,
Та не будеш бідувати й годиноньки в мене.
В мене пічка хлібець пече, котик дровця носить,
З-під постелі вода тече – мисочки полоче.
З-під постелі вода тече, ноги обливає,
З-під лавочки вітер віє – в хаті замітає [9, с.126-127].

Педагогічна культура Гуцульщини вирізняється різноманіттям загадок, проте більшість із них втрачено. Залучаючи загадки у педагогічну практику, горяни інтуїтивно відчували, що в процесі пошуку відповіді діти знайомляться з характерними народними виразами, звикають зводити разом несхожі речі, відшуковувати в них схожість. Загадки слугують і виховним цілям, впливають на естетичне й моральне виховання, розвивають поетичне сприймання навколишнього. Наведемо низку загадок зібраних ще наприкінці ХІХ сторіччя відомим фольклористом та знавцем гуцульської етнокультури В. О. Шухевичем:

- Закив тато си народит, син по сьвіті ходит. (*Ватра, дим*).
- На ватрі віпере си, а на воді вісушит си. (*Віск*).
- Розстелений кожушок, на нім посійиний горошок. (*Зірниці на небі*).
- Йде лісом не ковтне, йде водов не бовтне. (*Місьиць*).
- Сплету хлівець на пйить овец. (*Рукавиця*).
- Мету, мету, не вімету; несу, несу, не вінесу; прийде пора, само піде. (*Сонце*) [11, с.278-279].

Чільне місце у виховній традиції гуцулів посідають казки. Їх характерними особливостями у контексті педагогічного знання відзначаємо народність, оптимізм, захопливість сюжету, образність й дидактизм. За тематикою аналізований фольклорний жанр умовно поділяють на декілька видів: казки про тварин, фантастичні казки, історико-героїчні казки, легендарні та новелістичні казки, побутові казки. Поділ умовний, бо нерідко елементи фантастики можуть бути в казці будь-якої тематики, а у фантастичних казках часто-густо дійовими особами є тварини. На Гуцульщині казки записували В.Гнатюк, С.Вітвицький, М.Лоза, І. Сеньків, В.Шухевич, та інші фольклористи. У наш час етнографічну розвідку по

гуцульському краю здійснив учитель М.Зінчук. Він записав понад 1200 гуцульських казок. Значну частину з них опубліковано в книзі «З невичерпної криниці» (Львів, 1994). Матеріалом для гуцульських народних казок слугувало повсякдення. Отже, за їх сюжетом ми здатні досягнути прагнення людей до щастя, пізнати вірування та звичаї, сповнитись натхненністю карпатської природи. Втілення в казках позитивних рис народу й сформувало казку ефективним засобом передачі означених рис з покоління в покоління. Зважаючи на те, що казки відбивають життя народу, його кращі риси й культивують їх у зростаючому поколінні, народність виявляється однією з їх найважливіших характеристик. Саме в казці відображено вікову оптимістичну мрію народу про підкорення сил природи. Героям у досягненні їх шляхетних цілей здебільшого значну допомогу надають тварини та природні стихії, як наприклад у казці «Царевич Яків і його браття» [9, с.34-39].

Дидактизм є однією з найважливіших особливостей казок, оскільки вони у всіх народів світу завжди повчальні. Натяки в казках застосовуються саме задля посилення їхнього дидактизму. У казці повчання не є загальними міркуваннями, а яскравими образами і переконливими діями. Отож дидактизм анітрохи не применшує художню цінність казок. Той чи інший повчальний досвід ніби зовсім самотійно формується в свідомості слухача. У цьому – джерело педагогічної ефективності казки. Майже всі вони містять певні елементи дидактизму і водночас педагоги з народу використовують казки присвячені висвітленню моральних проблем («Отак світ платить», «Як чоловік з жінкою стали менше їсти» та ін).

Барвистість карпатської природи, життеустрій і світогляд гуцулів почали притягати увагу письменників наприкінці XIX – початку XX ст. Художня інтерпретація самотності Гуцульщини здійснювалась та здійснюється й до нині як вихідцями з вищеназваного регіону (О. Манчуком, Д. Павличком, В. Стефаником, Ю. Федьковичем, М. Черемшиною), так і тими белетристами, що писали свої твори на ґрунті тривалих спостережень життя гуцулів, їх етнографічної спадщини та власного літературного хисту (М. Коцюбинський, Б. Лепкий, М. Ломацький, Г.Хоткевич та ін.)

Творчий доробок вітчизняних письменників, які присвятили свої твори гуцульській тематиці, має неоціненне значення для формування дитячої літератури. Оскільки українська дитяча література початково існувала як паросток специфічної галузі красного письменства, твори українських митців відкривали безмежні далі. Українські письменники звертались до світу маленьких гуцулят, їх вражень і почувань. Насамперед близькою стала дитячому читачеві пейзажна лірика створена видатними поетами минулого й сучасності. Маленькі мешканці Гуцульщини сповнювались любові до природи рідного краю через вірші, в яких за допомогою поетичних засобів змальована первозданна краса карпатських лісів. За приклад наведемо фрагмент твору Б. Лепкого «Полудне в горах» написаного в 1901 році.

А над потоками ялиці
Зітхають віддихом живиці,
І холодом холодять грудь,
І на твої безсонні вії
Стрясають сні, зсилають мрії,
І гомонять: «Засни! Забудь!»
Довкола тебе – гори, гори!
А над тобою: небо-море
І сонця животворний жар,
А над рікою мли гуляють,
З вітрами тихо розмовляють
І криються в холодний яр [5, с.22-23].

Не залишився поза увагою вітчизняних письменників надзвичайно важливий аспект родинно-побутової культури – родинне виховання. М. Ломацький у своєму творчому доробку неодноразово відзначав, що любов і взаємоповага між дітьми і батьками, в уявленні гуцулів були найголовнішими моральними чеснотами, які закладають фундамент до гармонійного життя родини. У його повісті “Марічка” читаємо: «Багатий газда був цей Моканюк... він казав, найбільший маєток, це його діти — чотири сини, як соколи й наймолодша з дітей Марічка, як ласичка. І справді мав Моканюк чим хвалитись і гордитись! Його діти були чемні, послухні,

працьовиті й примильні – одним словом – газдівські діти...До своєї «старині» (Марічка) не відзивалась інакше, як дедику золотенький, ненечко солоденька... Любила дуже співати – співала зранку до вечора. Казала, що співаночок навчилась від пташків» [5, с.156] .

У літературних творах для дітей неодноразово висловлювалась думка про те, що визначальним чинником виховного процесу в родині є панування в оселі затишку, а це налаштовує до доброзичливого спілкування молодшого і старшого покоління. Означене твердження найвиразніше відображене у наведених нижче фрагментах із оповідань В. Стефаніка «Мамин синок», М. Ломацького «Матір Божа на Гуцульщині» та М. Черемшини «Карби».

1. Вечором сидів Михайло на лаві та й держав на колінах Андрія. Вогонь палахкотів у печі і освітлював хату червоним світлом. Михайлиха сиділа перед печею та варила вечерю [8, с.25].

2. Зима. Все завіяне снігами, тисне мороз. Зимова тиша залягла гуцульські гори. Вечір. У печі горить, палає ватра, гріє і освічує гуцульську хату. Недалеко печі сіла бабуся, а коло неї внуки. Бабуся сивенька, як голуб. Онуки, як писаночки, як чічки літом у царинці. Просять, щоб бабуся розповіла їм щось гарне й цікаве. Подумала бабуся, підсміхнулася і оповіла онукам ось що... [5, с.34] .

3. Петрик роздивлявся по хаті і бачив образи, стіл, грядки й полиці тоті самі, що в деді. Лиш комин був інший: кафльовий, мальований. Дід посадив його на коліна і уважав, аби в печі горшки не позбігали. Показував пальцями мальованих стрільців на комині та й розказував, як вони татарів та багачів різали, смолою обкапували. І обіцював, що справить йому пушку і топорець зробить [10, с.8].

Оскільки не всі гуцули мали можливість віддавати дітей до школи, на батьків у повній мірі лягав обов'язок виховання та навчання. Вже з раннього віку батьки прищеплювали дітям любов до праці та почуття обов'язку, гартували волю й передавали прикладні знання, необхідні їм у подальшому житті. Принагідно зауважимо, що представники вітчизняної літературної еліти повсякчас змагались за вдосконалення й загальнодоступність української освітньої системи (зокрема на Гуцульщині). Проте вони високо поцінювали педагогічні традиції гуцулів, що

знайшло своє відображення у художніх творах. Наприклад, в оповіданні «Онуцько», М. Ломацького: «Добра, розумна й до всього цікава дитина був цей Онуцько. До школи він не ходив і, як там казали, «письма си не вчив». Але ж: все таки знав добре, що можна, а чого не можна, що годиться, а що ні, що «гія» – треба, – чого не «гія» – не треба» [5, с.132] .

Складні політичні та соціально-економічні процеси першої половини ХХ-го сторіччя призвели до значної активізації міграційних процесів в Карпатському регіоні. Адже складні умови життя примусили багатьох корінних жителів, зокрема й гуцулів, залишати рідні місця й вирушати до країн Центральної та Західної Європи, а пізніше на Американський континент. Покидаючи батьківщину, з надією повернутися, емігранти везли з собою багатовіковий досвід господарювання, традиційну обрядовість, фольклорну спадщину, що засвідчували етнічну самобутність.

В системі етнокультурних цінностей, з якою прибула на чужину гуцульська діаспора, чільне місце посідали традиції гуцульської етнопедагогіки. Дослідник історії становлення й утвердження освітніх закладів української діаспори І.С. Руснак, при висвітленні питання про традиції гуцульської народної педагогіки в розвитку українського шкільництва в Канаді, зокрема, відзначає: «Провідне місце в системі гуцульської народної педагогіки, як засвідчують дослідження, належить формуванню у дітей та молоді етнічної культури та національної свідомості й самосвідомості, а визначальним засобом досягнення традиційної мети є рідна мова. Тому, опинившись у нових соціокультурних умовах, емігранти Гуцульщини прагнули відтворити тут усталену етнопедагогічну систему національного виховання, основними ланками якої були сім'я, школа, громада» [7, с.36-37].

Усвідомленням ролі дитячої літератури в процесі формування етнічної свідомості пройнялись члени громадських організацій української діаспори. Задля плекання в душах маленьких емігрантів любові до гуцульської етнокультури, окрім літературних творів, що час від часу публікувались в емігрантській пресі («Дзвіночок», «Наше слово», «Родина» та ін.) з 1988 року редколегією часопису «Гуцулія» було ініційовано «дитячу сторінку». На сторінках видання адресованих

дітям друкуються віршовані й прозові твори О. Бевки, М. Близнюка, В. Вовк, М. Додяка, в яких юні читачі знайомляться з природнокліматичною й етнокультурною самобутністю гуцульського краю [2].

Значний творчий доробок у царині дитячої літератури залишив педагог, письменник, громадський діяч Михайло Ломацький (1886-1968). Народився М. Ломацький в Гусятині над Збручем. Учительську семінарію закінчив у Заліщиках 1906 року. Першу вчительську посаду отримав у Снятині. Згодом переведено було його на Гуцульщину в село Голови. М. Ломацькому надзвичайно подобалася Гуцульщина, про що він неодноразово зазначав у своїх автобіографічних творах. Письменник часто мандрував спілкувався з дорослими та маленькими мешканцями Карпат. Особливе захоплення викликала у молодого вчителя самобутня гуцульська культура в усьому духовному й матеріальному різноманітті. Згодом перебуваючи на чужині, М. Ломацький присвятив свою письменницьку творчість гуцульській тематиці. Переважна більшість творчого доробку адресована молодому поколінню гуцулів, які виховувались далеко від своєї Батьківщини. Педагог за покликанням М. Ломацький усвідомлював, що перебуваючи в осередку чужої культури молодь перебуває під загрозою асиміляції та втрати споконвічних вартостей свого народу. З огляду на це український письменник діаспори намагався своїми творами пробудити інтерес юних читачів до природи й духовних скарбів Гуцульщини. У новелі «Скупчик» читаємо: «Не було й не буде гуцула, який не носив би в серці своїх прекрасних гір із темними лісами, недосяжними верхами та зеленими полонинами Нема й не буде гуцула, який не любив би гір і всього, що в них, понад усе в світі, більше ніж своє життя. Любив гори й маржинку газда, Олекса Дідушко, в селі Красноїлі, любив теж і свої коники, плекав і дозирає їх, як діточок своїх. А вже його синок, Дмитрик, так той пропадав за кониками – днював би й ночував з ними» [5, с.224-225].

Перебуваючи на чужині, М. Ломацький записав багато реальних історій із життя маленьких мешканців Гуцульщини. З особливою теплотою автор пише про життя гуцульської малечі, їх повсякденні турботи та пригоди. Кожне з цих оповідань покликане сприяти моральному вихованню юнацтва, адже в них

змальовані щира дружба, братня любов («Дмитрик і Анничка»), пошана до батьків («У Зеленім над Черемошом», «Онуцько»), самозречення в ім'я щастя рідного народу («Для України і за Україну», «Марічка»).

Розповідаючи про дітей гуцульського краю, письменник повсякчас акцентував увагу на спілкуванні маленьких гуцуликів з природою. Автор змалював картини, в яких діти вмiли вільно орієнтуватися у хащах карпатських лісів, боротися з природними стихіями, рятуватися у небезпечних зустрічах з дикими звірами, лікуватися за допомогою карпатської флори. За приклад наведемо фрагмент новели «Юрійко», в якому герой чотирнадцятирічний Юрійко на шляху в полонину зустрівся з ведмедем (на Гуцульщині його традиційно називають «вуйко»): «Аж тут нараз, що це там перед ним на стежці? Що, що це? Аж – це ж «вуйко» – «бурмило»! «Бігме» – він. Стоїть, заступив Юрійкові стежку. Що ж діяти йому? Пристанув, як же йти? Просто на вуйка? Ні наперед, ні назад...А вуйко? О, він іде вже, повільними кроками, «суне» просто на Юрійка. А Юрійко й не думає втікати. Раз, нема куди, друге – воля Божа, що буде, те й буде. А вуйко вже коло Юрійка.... Вийняв Юрійко з дзьоблини «будженицю» і подав вуйкові – хвилина й вуджениця зникла в пащі вуйка. Дав Юрійко йому ще й свій корж. А потім погладив вуйкову стрепіхату голову. Розійшлись, як два добрі приятелі. Вуйко «долів» на річку, Юрійко «горі» – на полонину» [5, с.103-104].

За переконанням письменника, особливість родинного виховання гуцулів з поміж іншого полягає у прилученні дитини, як до християнського віровчення, так і до духовної спадщини прадавньої язичницької релігії, внаслідок чого в дитини формувалось своєрідне сприйняття довколишнього світу. Складні соціальні умови спонукали гуцулів вдаватись за допомогою до Вседоброго і Милосердного Бога через молитви, пости й покору. Наслідуючи приклад батьків, діти змалечку засвоювали норми й правила християнського життя. Ілюстрацією до вище сказаного може стати фрагмент оповідання «В Зеленім над Черемошем», «Вечір. У хаті Маковічуків тихо й сумно. Погасає вже й ватра в печі – пора спати йти. Прилякла Єлена з діточками перед образом Пречистої Діви – заносить гарячі молитви до Неї.

Найменша з дітей, Настунька, закінчує молитву: «Боженьку добрий, дай дедикові здоровля, а мені й нам усім поможи рости на потіху дедеві і нені» [5, с.106].

У творенні літературних образів письменник шукав погамування свого душевного неспокою, що гнітив його від часу розлуки з Батьківщиною. Відтак реальні постаті у його оповіданнях прибрані в поетичні шати. Українська, зокрема гуцульська діаспора радо приймала художнє слово М. Ломацького, що воскрешало спогади про рідну землю. Численні статті, есе та оповідання на гуцульську тематику друкували україномовні часописи США, Канади, Німеччини.

М.Ломацький знав не одну таємницю життя гуцулів, зібрав багато фольклорного матеріалу, який подав у своїх популярних «повістунках». У кожній зі своїх оповідей письменник намагався якнайповніше презентувати гуцульську матеріальну й духовну культури, тому докладно описав побут, одяг, звичаї, вірування, характер і вдачу гуцулів.

Уважне прочитання художніх творів про Гуцульщину і її мешканців засвідчує глибоку повагу українських літераторів до педагогічних традицій гуцульського етнорегіону та бажання зберегти від забуття матеріальні й духовні цінності створені гуцулами протягом сторіч. Задля цієї мети вітчизняні письменники прагнули та й прагнуть у сьогоденні закарбувати колорит і неповторність гуцульської етнокультури у художньому слові української літератури.

Джерела та література

1. Гірська веселка: Автор-упорядник Мисюк І. Ю.– Снятин, 2000. – 287 с.
2. Дитяча сторінка. // Гуцулія – 2001 – № 131-135 – С. 46
3. Ломацький М. Бескидом Зеленим у три ряди садженим / М. Ломацький. – Лондон, 1962. – 287 с.
4. Ломацький М. Гомін гуцульської давнини / М. Ломацький. – Мюнхен, 1961. – 322 с.
5. Ломацький М. У горах Карпатах (Вид. для молоді) / М. Ломацький. - Мюнхен : [б. в.], 1962. – 207 с.

6. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі : довід. / І. Пелипейко. - Косів : Писаний Камінь, 1997. – 105 с.
7. Руснак І.С. Розвиток українського шкільництва в Канаді (Кінець ХІХ- ХХ століття) / І.С.Руснак. – Чернівці: Рута, 2000. – 363 с.
8. Стефаник В. / В. С. Стефаник; [вступ. ст. та прим. В. М. Лесина]. – Ужгород: Карпати, 1977. – 176 с.
9. Флюяра: Хрестоматія з гуцульського фольклору: навч. посіб. для серед. навч. закладів / авт.-упоряд. І. Пелипейко. – Косів: Писаний Камінь, 1999. – 224 с.
10. Черемшина М. Карби : оповідання / М. Черемшина; [вступ. ст. В. Яременка]. – К.: Дніпро, 1986. – 246 с.
11. Шухевич В. О.Гуцульщина : [В 5 ч.] / В.О. Шухевич. – Верховина : Гуцульщина, 1997-. Ч. 5. – 2-е вид. 2000. – 332 с.

Lappo Violetta

THE USE OF HUTSUL DIALECT IN CHILDREN'S ETHNOGRAPHY AND CHILDREN'S FICTION

In the article an analysis of main important pedagogical aspects of literature about the features of Hutsul culture. The author argues that the literature of his native land has great educational potential. Because you need to integrate fiction of his native land in modern educational work of the Ukrainian school.

Keywords: folklore, fiction, pedagogical potential, Hutsul culture, Hutsul dialect.